

TESTEK A (NYILVÁNOS) TÉRBEN

A Millenniumi emlékmű (hósi) teste

Egy 1927-es esszéjében Robert Musil azzal a furcsának tűnő kijelentéssel kezdte írását, hogy az emlékművek tulajdonképpen „láthatóan láthatatlanok”.¹ Majd úgy folytatta, hogy

ezen a világon nincs semmi, ami annyira láthatatlan lenne, mint az emlékmű. Kétségtelen, azért emelték, hogy látni lehessen őket – igazából, hogy a figyelmet magukhoz vonzzák. Egyúttal azonban át vannak itatva valamivel, ami eltereli róluk a figyelmet, amitől a pillantás megállás nélkül lesiklik róluk, mint az esőcseppek az olajos vásznonról.²

Musil az emlékműveket az észlelés számára a falban eltűnő képekhez hasonlította, létezésüket pedig a jelenlét és a hiány játékaként írta le, s olyan helyszíneknek tekintette őket, amelyek a percepció számára idővel megtagadják létrehozásuk intencióját. Rövid írásomban a budapesti Hősök terén megjelent testek változó viszonyainak az elemzésén keresztül vizsgálom a jelenlét és az eltűnés játékát. Mindezt pedig az emlékmű történetének kiemelkedő eseményei – 1896, 1919, 1920–1929, 1949–1957, 1989 – köré csoportosítva, s arra a kérdésre fókuszálva teszem, hogy a téren megjelen(ítet)t testeknek milyen szerepük van a társadalmi, politikai, ideológiai és hatalmi viszonyok színpadra állításában.

Emlékmű, testek és az emlékezés performanszai

A monumentum (emlékmű) kifejezése, mint arra Anna Saunders felhívta a figyelmet, „a latin *monere* igéből ered, mely a »figyelmeztet« vagy az »emlékeztet« értelemben használható. Így az emlékművek az emlékezet segítségének tekinthetők”.³ Az emlékműveket tehát egyének és csoportok egyrészt azért hozzák létre, hogy a múltra és benne saját múltjukra emlékezzenek, így adva jelentést az eltelt időnek. Másrészt pedig hogy „a történelem nevezetes személyeit és eseményeit ünnepeljék, gyakran hozva létre és örökítve meg történeti mítoszokat”,⁴ így adva történeti dimenziót saját jelenbeli létezésüknek.

Denis Hollier szerint az emlékművek „feltalálását” a halál megtévesztésének és elfelejtésének vágya motiválta, hiszen

A szöveg rövidített változata elhangzott a Pécsi Tudományegyetemen 2019 áprilisában rendezett *Kontaktzónák: a színház érintkezése más területekkel* című konferencián.

¹ Robert Musil, *Monuments*, in: Uő.: *Posthumus Papers of a Living Author*, London, Penguin, 1995, 114.

² Uő., 114.

³ Anna Saunders: *Memorializing the GDR – Monuments and Memory after 1989*, New York és Oxford, Berghahn, 2018, 36.

⁴ Uő., 36.

az emlékmű és a piramis ott áll, ahol helyet kell elfedniük, úrt kell betölteniük, mégpedig azt, amelyet a halál hagyott hátra. A halál nem jelenhet meg, nem kaphat helyet: hadd fedje hát el, hadd foglalja el helyét a sír.⁵

Az ember tehát úgy élheti túl az enyészetet, ha a bomló test rémképét szilárd emlékművekbe helyezi át – legyen az sírhely vagy piramis. Az emlékmű létrehozásának tehát implicit ontológiai funkciója van a halállal, az elmúlással szemben. Ebben az értelemben az emlékmű a jelenben létrehozott helyszín, ahol a múltra emlékezve „a túlélők teremtenek maguk számára identitást”.⁶ Ezzel párhuzamosan az emlékmű olyan helyszín is, ahol kőbe vésvé, a halált túlélve, s állandóságra szert téve manifesztálódhat egy adott csoport, akár egy nemzet identitása és építetőinek ideiglenes személyisége.

Az emlékművek számtalan formát ölthetnek, mégis nagyon gyakran jelenítenek meg emberi testeket. A szobor fizikai valóságában, kőbe, márványba vésvé vagy éppen bronzba öntve az elenyésző, de a valóságban gyakran hiányzó test kap konkrét és szilárd fizikai megvalósulást. Ismerünk azonban olyan emlékműveket is, amelyeknél a valós testek hiánya nem ölt emberi alakot, ám ez nem zavarja meg az emlékezőket, hogy azokra emlékezzenek, akiknek a valós teste az emlékezet konkrét helyszínétől több ezer kilométer távolságban, gyakran még az emlékezők számára is ismeretlen helyeken nyugszanak. Mindkét esetben az emlékműben a bomló test rémképe, a valós test, illetve a maradványok hiánya az időt túlélő alakban manifesztálódik. Így az emlékmű olyan úrt fed el, olyan hiány helyét tölti be, amit a halál hagyott hátra.

Bár Musil szerint az emlékműnek ez olyan tulajdonsága, amit végül nem vagy éppen csak időnként teljesít, azokban a pillanatokban azonban, amikor életre kel, amikor láthatóvá válik, valami hirtelen megváltozik körülötte. Az emlékmű életben tartásához tehát szükség van az emlékezet performanszaira. Az emlékezet performanszain keresztül az értelmezők látják el újabb és újabb jelentésekkel, azaz az értelmezők teszik az emlékművet valóban azzá, ami. Az emlékműveknek, amint azt Robyn Kimberly Autry kifejtette, „szükségük van a látogatók és a gondnokok aktív részvételére, hogy anyagiságukban és ideológiailag is fennmaradjanak”.⁷ Az emlékmű tehát mindig potenciál, olyan helyszín, olyan *lieux de mémoire* (Pierre Nora), ami a jelenből kiindulva, de a múltat felhasználva folyton betöltésre vár, így folyamatosan újra és újra-konstruálódik. Mint azt a Millenniumi emlékmű történeténél immáron látni fogjuk.

1896–1918

A Millenniumi emlékmű, a létrehozók intenciója szerint, olyan emlékmű kívánt lenni, amely a magyarság múltjának és jelenének állít emléket. Tökéletesen ráillett az, amire Thomas Stubblefield a hősi emlékművekkel kapcsolatban hívta fel a figyelmet, miszerint ezek az emlékművek „a mindennapi élettől való fizikai távolságukat arra használják, hogy az általuk artikulált statikus és örök történelmet hangsúlyozzák”.⁸ Hasonlóan érvelt

⁵ Denis Hollier: *Against Architecture: The Writings of George Bataille*, Cambridge, Massachusetts és London, MIT Press, 1992, 36.

⁶ Kosellecket idézi Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában* (ford. Hidas Zoltán), Budapest, Atlantisz, 1999, 63.

⁷ Robyn Kimberly Autry: *The Monumental Reconstruction of Memory in South Africa: The Voortrekker Monument*, *Theory, Culture and Society*, 2012/6, 147.

⁸ Thomas Stubblefield: *Do Disappearing Monuments Simply Disappear? The Counter-Monument in Revision*, *Future Anterior: Journal of Historic Preservation, History, Theory, and Criticism*, 2011/2, 2.

a hősi emlékművekkel kapcsolatban Anna Saunders is, aki kimutatta, hogy ezek „az állandóságot, a hatalmat, a nagyságot és az erős vezetést [...] a nemzeti történelem nagy férfiában megtestesülő, egyfajta szabadtéri múzeumként jelenítették meg”.⁹

A Millenniumi emlékmű uralkodóinak és vezéreinek a teste az állandóságot, a hatalmat és a nagyságot szintén férfidominancián keresztül mutatták be. Az emlékművet a magyar állam ezredéves ünnepe alkalmából emelték, s, ahogy arra Sinkó Katalin rámutatott, „ki kellett egyenlítenie és egységes egészként bemutatnia az egymással éles harcot vívó politikai pártoknak a közhatalomról, a hatalom legitimitásáról vallott különböző nézeteit”.¹⁰ Az emlékmű központi eleme – Árpád, a fejedelmek és Gábriel – két egymással küzdő legitimitástan szimbolikus kifejezőjeként jelent meg. Az egyik, Árpád és a fejedelmek, a hatalom eredetének nemesi szemléletű felfogását mutatja, miszerint „a királyi hatalom pogány-nemesi eredetű, a törvényes uralkodás fundamentumát a nemesség királyválasztó joga alkotja”.¹¹ A másik pedig, a koronát és a kettős keresztet tartó arkangyal által megtestesítve, a magyar szent korona-tan: „az ország függetlenségének, önállóságának a kifejezője, ugyanakkor ez volt az a tan, melyet [...] mégiscsak össze lehetett kapcsolni a Habsburg-birodalmi ideológiával”.¹² Az emlékműben tehát az Árpád-kultusz egyesült az István-kultusz koronatanával, kiegészülve a tíz évszázadot felölelő magyar és Habsburg uralkodókkal. Az így reprezentált ezeréves magyar közjogi hatalom pedig, összekapcsolva a Habsburg birodalmi ideológiával, „a mű középpontjában [Gábriel alakjában] – mint egy időtlenségbe emelve – jelent meg”.¹³

A Millenniumi emlékmű létrehozása és a millenniumi ünnepek megszervezése a megjelenített és a megjelent testeken keresztül megfelelő alkalmat szolgáltatott a nemzeti öntudat megélésére, aminek külön jelentőséget adott az ünnepek első eseménye, a bandériumok kosztümös felvonulása, amely lehetővé tette a közös történelmi tudat átélését. A kortársak számára a honfoglalás ezredik évfordulója tehát, mint azt Gerő András összefoglalta, alkalmat adott arra, hogy „a kormányzat egy egész nemzeti-történelmi ideológiát fogalmazzon meg; olyat, ami teljesnek láttatja a csonka államiságot, és a létezőt mint egyetlen lehetségest mutatja be. [...] a múlt historizált emlékeivel vértézhető fel az éppen meglévő, s mindez a kontinuitás, a megingathatatlan állandóság érzetét keltheti.”¹⁴

1919

A hősi emlékmű nemcsak a nemzeti történelem szabadtéri múzeumaként szolgálhat, hanem tökéletes célpontot nyújt azok számára is, akik nem értenek egyet a létrehozók ideológiájával, vagy éppen szeretnék azokat a célkitűzéseket, társadalmi szerveződéseket, illetve hierarchiákat megváltoztatni, amelyek az emlékművet formálták. Így egy emlékmű megváltoztatása részét képezi az ikonrombolás szélesebb történetének. Egy emlékmű lerombolása például, mint arra Kathrine Verdery utalt, „nemcsak eltünteti azt a speciális testet a tájképről, mintha kivágná a történelemből, de azt is bizonyítja, hogy mivel ledönthető, az istenek sem védik többé. Mivel megfosztják időtlenségétől és szentségétől, ezáltal

⁹ Saunders, i. m., 38.

¹⁰ Sinkó Katalin: A továbbélő historizmus. A Millenniumi emlékmű mint szimbolikus társadalmi akciók színtere, in: *A historizmus művészete Magyarországon, Művészettörténelmi tanulmányok*, szerk. Zádor Anna, Budapest, MTA Művészettörténelmi Kutató intézet, 1993, 279.

¹¹ Uo., 279.

¹² Uo., 280.

¹³ Uo., 280.

¹⁴ Gerő András: Az ezredvégi emlékmű, in: Uő.: *Magyar polgárosodás*, Budapest, Atlantisz, 1993, 344.

az univerzum »szentsége«, amelyben neki jelentése volt, »profánná« válik.”¹⁵ Az új rend tehát gyakran új hősokeket kíván, s új módon kívánja elrendezni a nyilvános teret.

Az 1919-es proletárdiktatúra forradalmi átalakításának egyik látványos akciója az előző rezsim hőseinek a nemzeti panteonból való elmozdítására irányult. A feudális-kapitalista elnyomással azonosított Habsburg dinasztia szobrai már a világháború után azonnal eltávolították, a háborút közvetlenül előidéző rendszer szimbólumának tekintett Ferenc József alakját pedig megsemmisítették. A másik látványos akció, a millenniumi ünnepekhez hasonlóan, s a harcban álló proletárdiktatúra anyagi lehetőségeihez képest fényűző módon megrendezve, az 1919. május 1-jei ünnepség volt, amely az új rend szimbólumaival terítette be a várost.

1919. május 1.

Amint arról *Az Est* tudósított, ebből nem maradhatott ki a Millenniumi emlékmű sem, hiszen „teljesen bevonták vörös drapériákkal; a középső óriási oszlopot tektonikus kiképzéssé változtatták és az előtte lévő Árpád-szobor burkolatával kilenc méter magas hármascsoportot helyeztek, melynek közepén áll Marx szobra, mellette egy bányamunkás és egy vasmunkás”.¹⁶

Ez is egyfajta alapító mítosz megtestesülése volt, de nem a mitikus történelmi múltba vezetett, hanem a rendszer alapító atyáihoz, akik összefonódtak a jelen rendszer (állandó) vezetőivel, az addig nem ábrázolt, a város peremén létező nincstelen munkások testével. Következésképp rendszer-váltást volt hivatott bemutatni a Millenniumi emlékműben bekövetkező változás: a királyok és hadvezérek helyét elfoglalta az új vezető társadalmi csoport: a munkásosztály. Az így megalkotott mű azonban nem csupán a pro-

¹⁵ Katherine Verdery: *The Political Lives of Dead Bodies – Reburial and Postsocialist Change*, New York, Columbia University Press, 1999, 5.

¹⁶ N. n.: A nagy május elseje, *Az Est*, 1919. május 1., 2. A dolog pikantériája, hogy a Marx-szoborcsoportot ugyanaz a Zala György készítette, aki Gábielt, Árpádot s a vezérek nagy részét, s aki a későbbiekben is aktívan közreműködött a szobrok megalkotásában.

letárforradalom emlékműve kívánt lenni, hanem, mint arra Sinkó Katalin felhívta a figyelmet, olyan „szimbolikus tér kerete [is], ahol a tömeg immár nem nézője, hanem maga is szereplője a tömegünnepnek. E tömegünnep tárgya [pedig ...] a történelem jelképes megsemmisítése volt”.¹⁷ Fellépve az emlékmű talapzatára, s részt véve a felvonuláson, a tömeg tehát aktív szereplőként jelent meg a nemzet és a történelem színpadán.

1920-as évek

Ahogy a proletárdiktatúra megpróbálta a köztereken keresztül újraértelmezni a múltat és a jelent, a Horthy-rendszer is megtette ugyanezt. A korszak restaurációs törekvései között a hagyományos emlékművek egyrészt visszakapták korábbi alakjaikat, másrészt pedig továbbépítették őket. A visszaépítés a Millenniumi emlékmű számára azt jelentette, hogy a proletárdiktatúra alatt eltávolított Habsburg-szobrok visszakerültek eredeti helyükre, a megsemmisített Ferenc József-szobor helyett pedig újat készítettek, amely már nem tábornoki egyenruhában, hanem koronázási palástban ábrázolta őt. Mindez jól mutatja, hogy a Horthy-korszakban a magyarság történeti jogait próbálták az aktuális helyzet, azaz a trianoni nemzeti tragédia eszmei-politikai-gazdasági ellensúlyozására felhasználni. Következésképp megszületett a történeti jog alapján a Habsburg-birodalomba integrálódott Magyarország mítosza, amely legitimációként szolgált a területi és nemzeti egy(ség)esítés revíziós politikájához.

Mindez pedig jól illeszkedett azoknak az új emlékműveknek és emlékezeti performanszoknak a sorába, amelyekkel a Horthy-korszak igyekezett a magyar politikai lét töredezettségét, az ország területi, kulturális és politikai csonkaságát legalább szimbolikus, az adott országhatárokat átlépő módon, gyakran transzcendens állításokként kompenzálni és restaurálni. S ugyanebbe a folyamatba illeszkedett a Millenniumi emlékmű továbbépítése, azaz az új, a Trianon utáni nemzeti ideológiához való hozzáigazítása. Ennek következtében 1929-ben egyrészt immáron teljes készütségben adták át az emlékművet, másrészt pedig az emlékmű előterében elhelyezték a Nemzeti Hősök Országos Emlékkövét. A

¹⁷ Sinkó, i. m., 282.

1929. május 26.

proletárdiktatúrához hasonlóan a Horthy-korszak is emléket állított a névtelen közembernek, a háborúkban, különösen az első világháborúban elpusztult magyarok százezreinek. A névtelen nemzeti hősök hiányzó testeit helyettesítő és egyben megidéző sírkő, azaz a meg nem jelenő testek, pontosabban ezen testek hiánya mint kitöltésre/betöltésre váró helyszín tette egyrészt az ezredéves emlékművet az emlékezet performanszaiban, az élő testek részvételén keresztül, nemzeti kultuszhelyé.

Másrészt az ismeretlen hősök szintén az Árpádtól Istvánon, majd a magyar és Habsburg uralkodókon keresztül a jelenig tartó genealógiát erősítették. Az emlékmű pedig a nemzeti hős, a nemzetéért életét feláldozó, a hőssé emelt közember transzcendens küldetésének tanújeleként is olvashatóvá vált. A közelmúlt hőseinek az emlékműbe illesztésével az emlékmű „1929-re már a jövő célkitűzését jelentette; az akkori jelen politikai akaratát demonstrálta”.¹⁸ Ezeket a célkitűzéseket pedig az emlékezet olyan kiemelt performanszai emelték transzcendens dimenziókba, mint az 1930-as Szent Imre-év augusztus 20-i hatalmas körmenete vagy az 1938-as Eucharisztikus Kongresszus eseményei.

1945–1957

Az 1945 után megjelent új hatalmi szerveződés képviselői, az 1919-es proletárdiktatúrához hasonlóan, egy új világrend eljövételét hirdették, így az új államnak a közvetlen múlttal, a Horthy-korszakkal való teljes, s az azt megelőző történeti évszázadokkal való részleges diszkontinuitását hangsúlyozták. Mindez pedig a Millenniumi emlékmű ismételt átalakításához vezetett: „a Habsburg királyok helyét a nemzeti függetlenségi mozgalom hősei: Rákóczi, Thököly, Kossuth, illetve a Habsburg-birodalommal szemben önálló hatalmat kiépítő, többségükben protestáns erdélyi fejedelmek szobrai foglalták el”.¹⁹ A halott testek cseréje révén így lett a dinasztikus emlékműből nemzeti hősök csarnoka.

Az új hatalom azonban nemcsak a Habsburg királyokat távolította el, hanem a Trianonra utaló felirattal együtt a Névtelen Hősök Emlékkövét is. Mivel azonban a névtelen hősök virtuális testében rejlő legitimációs erőre az új hatalomnak is szüksége volt, az emlékkövet 1956-ban a kor elvárásaihoz igazítva helyezték vissza. Egyrészt törölték róla a Trianonra utaló feliratot, ezzel jelezve, hogy Magyarország lemond a korábbi időszak revíziós politikájáról, másrészt pedig az új felirat immáron azoknak állított emléket, akik a magyar nép függetlenségéért és szabadságáért áldozták életüket. Így az újrendezett emlékmű, amint azt Kovács Ákos András és Nagy Ágoston megfigyelte, „a kommunisták népi-függetlenségi történelemszemléletének jegyében a magyar történelmet és az osztályharcok folyamatát az egymást követő nemzeti szabadságküzdelmek sorozataként mutatta be”.²⁰

A korszakban a tér és az emlékmű továbbra is állami tömegdemonstrációk színtere maradt, ahol élő testek tettek hitet az átalakított, immáron az új rendszer szükségleteihez igazított múlt mellett. A fennmaradt fényképeken jól látható, hogy az új hatalom egyrészt megpróbálta az emlékművet az 1919-es dekorációhoz hasonlóan beborítani, másrészt pedig, szó szerint és szimbolikusan is, maga mögé utasítani. Az április 4-i és a május 1-jei demonstrációknak még az átalakított emlékmű is csupán történelmi háttereként szolgált, hiszen az előteret a jelen vezetői és hatalmi szimbólumai foglalták el. A nyilvános tér elrendezése tehát azt sugallta, hogy az emlékmű által megtestesített múltból csak annyi szükséges, amennyit a jelen láttatni enged belőle. Ebben a szemléletben csak 1953-ban állt be radikális változás: ekkor az emlékezés performatív eseményei a Hősök terén álló em-

¹⁸ Gerő, i. m., 369.

¹⁹ Sinkó, i. m., 286.

²⁰ Kovács Ákos András és Nagy Ágota: A Hősök tere – Hőskultusz és várostervezés, *Rubicon*, 2013/11, 26.

1947. május 1.

1957. május 1.

lékműtől nem messze felállított Sztálin-szobor környékére kerültek, egészen az 1956-os forradalomig, amikor is a Sztálin-szobrot ledöntötték és a belvárosba hurcolták.

A forradalmat követő évben azonban a formálódó államszocialista rezsim ismét a Hősök terét választotta a május elsejei ünnepség számára. Az új hatalom vezetőjének, Kádár Jánosnak a beszédét több százezres tömeg követte. Kádárék azonban a Rákosi-korszaktól eltérő koreográfiával dolgoztak: az ünnepi emelvényt az emlékművel szemben állították fel. Ezzel jelezték egyrészt az új hatalom eltérését a Rákosi-korszaktól, másrészt pedig a fenntartásukat a történelmi múlttal és a Horthy-korszakkal szemben. A jelen lévő testek tömege pedig legitimációval szolgált ehhez, amihez nagyban hozzájárult az is, hogy az emlékmű halott és virtuális teste az elrendezés következtében immár az élő testek által körülvéve jelentek meg. A hatalmi viszonyokat azonban pontosan jelezte, hogy az emlékmű testeit a jelen karhatalma, a munkásőrök gyűrűje vette körül, s tartotta mintegy megfigyelés alatt. Így az élő testek maguk között támogatóan befogadva és ellenőrizve tudták a halott és virtuális testek által megjelenített történelmi múltat. Kádárék szempontjából tehát a téren megjelent valós testek, a szobrok által megtestesített és a sírkő által megidézett hiányzó testek egymást kiegészítve, egymást támogatva, a folyamatos genealógiát a történelmi időbe kiterjesztve, valójában az új rendszert legitimáló és a konszolidációt támogató egységként jelenhettek meg, legalábbis a május 1-jei ünnepség keretein belül.

1989

Az 1980-as évek végi hatalmi-politikai-gazdasági átrendeződés megelőlegző gesztusként lehet értelmezni azt, hogy 1989. június 16-án, Nagy Imre és mártírtársainak újratemetésekor a Millenniumi emlékmű ismét kultuszhelyként funkcionált. A tér elrendezése azonban kilépett a hagyományból, hiszen az öt valós testet, Nagy Imre, Losonczy Géza,

1989. június 16.

Maléter Pál, Gimes Miklós és Szilágyi József maradványait tartalmazó koporsót, s egy a forradalomban elhunytak, illetve a forradalom megtorlásaként kivégzettek virtuális testeit szimbolizáló hatodik koporsót Rajk László terve szerint a fehér hátteret képező Múcsarnok előtt, az emlékműre merőlegesen ravatalozták fel úgy, hogy az oszlopokat és a timpanont feketével fedték. Az emlékmű valós testeit és az emlékkő, a szilárd anyagba öntött/vésített történelmi múlt így tanúként szolgált csupán, hiszen a hősök (virtuális) szemé előtt történt az addig titkolt múlt egy szelvényének a nyilvánosságra hozása. Az elrendezés szakított mind a Rákosi-, mind pedig a Kádár-rezsim térbeli elrendezésével, így is hangsúlyozva a távolságtartást ezekkel a korszakokkal szemben. A Rákosi-rendszer által kiváltott, a Kádár-rendszer által büntetett, aztán pedig hivatalosan eltagadott múltnak az emlékezők által kiválasztott és a jövő számára továbbvihetőnek vélt darabja került ismét elő. Mint azt Rév István összefoglalta, „az új rezsimet a sebek felmutatásán keresztül a kivégzőkre mutatva iktatták be”.²¹ Mivel a posztkommunista átalakulás történetében ezen halott testek valós és szimbolikus újratemetése volt szinte az egyetlen tömegdemonstráció, leszámítva a rendszer névadójának, Kádár Jánosnak egy hónappal későbbi, július 14-i temetését, így az újratemetés az új politikai rezsim megalapozó mítoszaként szolgálhatott.

A halott testek jelenbe hozásával, ezáltal szimbolikus újra-élesztésével és újra eltemetésével az esemény összeprézelte az időt és újrendezte a múltat, egyúttal jelezve az új időszámítást. Az új időszámítás kulcsszerepet játszott az új politikai legitimációban a folyamatosság mítoszában megalapozásában. Hiszen mintegy azt sugallta, miként arra Rév rámutatott, hogy „mi vagyunk a közvetlen leszármazottai azoknak, akiket eltemettünk, s akiknek a kivégzőit meg fogjuk büntetni közvetlenül a temetés után. A most így természetes folyománya lett az akornak, kiemelve, hogy nincs idő a két történelmi pillanat között”.²² Ennek persze az lett a következménye, hogy a rendszervált(oz)ás utáni kormányok – többé-kevésbé – mind megpróbálták (újra)konstruálni a folyamatosság történelmi fikcióját azért, hogy kitöröljék a szocializmus időszakaszát a nemzeti emlékezetből.

Emlékművek – múlt és jelen vonzásában

Rövid írásomban arra próbáltam felhívni a figyelmet, hogy az emlékművek idővel átalakulnak, ami szoros összefüggésben áll a hatalmi viszonyokban bekövetkező változásokkal és a kulturális hegemoniára való törekvésekkel. Pontosan azért, mert, mint azt Anna Saunders kifejtette, „az emlékműveket mindig a jelen kontextusában értelmezzük, és mint ilyenek, jelentéseik olyan gyorsan változhatnak, mint a világ körülöttük. Fizikai rögzítettségük és anyagiságuk állandóságot sugalló minőségei megtévesztők, hiszen folyamatosan újabb és újabb jelentésekkel látjuk el őket”.²³

Másik következtetésem az, hogy nemcsak az emlékművek létrehozása lehet hatásos szimbolikus gesztus, hanem annak ellentéte is. Egy emlékmű eltüntetésének vagy átalakításának a hangsúlya inkább azon van, mint arra Janelle Davis felhívta a figyelmet, hogy „komoly következményeket maga után vonó, személyes és közösségi szerződészegésnek minősül. [...] Egy emlékmű megtámadása a társadalom magáról alkotott képét és múltját fenyegeti”.²⁴

²¹ István Rév: *Parallel Autopsies, Representations*, 1995/4, 31.

²² Rév, i. m., 33.

²³ Saunders, i. m., 44.

²⁴ Janelle Davis: *Marking Memory: Ambiguity and Amnesia in the Monument to Soviet Tank Crews in Prague*, *Public Art Dialogue*, 2016/6, 40.

Mindez pedig, s csak remélni tudom, hogy írásomból kiderült, azzal áll összefüggésben, hogy az emlékezet és annak különböző színpadra állításai elsősorban az identitással, a hatalommal, az autoritással, s gyakran a nacionalizmussal van szoros kapcsolatban. Pontosan azért, mert, mint arra Edward W. Said felhívta a figyelmet, világunk

a gyökerek keresésének korszakává vált, ahol is az egyes csoportok saját fajtájuk, vallásuk, közösségük és családjuk kollektív emlékezetét próbálják felfedezni, olyan múltat kreálni, amely kizárólag csak az övék, megóva a pusztító történelemtől és a változó időtől.²⁵

Következésképp egyének és társadalmi csoportok azért használják az emlékműveket, hogy általuk koherens identitást és átfogó (nemzeti) narratívát biztosítsanak, azaz helyet maguknak a világban.

Visszatérve Musil megfigyelésére: természetesen annak is megvan a lehetősége, hogy az emlékmű nem a hosszútávú emlékezetet alapozza meg, hanem „az amnézia kezdetét jelenti”.²⁶ Manapság mintha ez történe a Millenniumi emlékművel: csend van körülötte, s némi tanácstalanság a funkciójával és jelentésével kapcsolatban. Ezt a nyugalmat csak időnként zavarja meg a Nemzeti Vágta nevű rendezvény, amely mintha inkább a helyszínhez köthető jelentések paródiája vagy éppen kommerciális-populista felhasználása lenne. Bár az is lehet, hogy éppen ez lenne az a kulturális performansz, amely az emlékmű kortárs értelmezéseként szolgálna...?

Sőt, mintha az emlékmű útban is lenne, hiszen a város közlekedésével kapcsolatban az egyik sarkalatos kérdés: az M3-as autópálya forgalmát hogyan (nem) lehetne keresztülmegedni a városligeti parkon és az emlékmű terén? Ennek ellenére az emlékmű és az általa megjelenített vagy éppenséggel csak megidézett alakok szilárdan várják az újabb és újabb kulturális performanszokkal járó értelmezéseket. Következésképp a Millenniumi emlékmű teste olyan néma és kiszolgáltatott túlélők, akik helyett folyamatosan beszélni kell, s akiknek a helyeihez rendelt jelentések aszerint változtak és változnak, hogy az utódok miként kívánják őket felhasználni.

²⁵ Edward W. Said: *Invention, Memory, and Place*, *Critical Inquiry*, 2000/2, 177.

²⁶ Davis, i. m., 44.